

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ TEMASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

ÖZET

Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi teması başlangıçta gündeme gelmemiş ve önemli bir rol oynamamıştır. Bu tema, ilk defa 1980'li yıllarda tartışılmaya başlandı ve 1990 sonrasında Türkiye-AB ilişkilerini son derece derinden etkiledi. Bu çalışma, Türkiye-AB ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi temasının ortaya çıkış sürecini ve bu süreci etkileyen faktörleri inceleyip açıklıyor.

ABSTRACT

The Turkish - European Union Relations on the Basis of Human Rights and Democracy Theme

The theme of human rights and democracy has not been in the agenda of Turkish - European Union relations and has not played an important role in the relations. This theme occurred in the 1980s for the first time and began to affect very deeply the relations between Turkey and the European Union in the 1990s. This study researches and explains emergence process of the human rights and democracy theme and the factors that have affected this process in the Turkish-European relations.

I. Giriş

Bu kısa çalışmanın amacı Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini her yönüyle ele almak değildir. Ayrıca burada Avrupa Birliği'nin oluşum ve gelişim süreci de ele alınmamaktadır. Bu çalışma, Türkiye - Avrupa Birli ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi boyutunu / meselesini / konusunu inceleyip açıklamaya çalışmaktadır.

İnsan hakları ve demokrasi bağlamında Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkileri üç dönemde incelemenin ve açıklamanın uygun olacağını düşünüyorum: (1) İnsan hakları ve demokrasi konusunun gündeme gelmediği 1960-1980 dönemi; (2) insan hakları ve demokrasi konusunun belirmeye ve etkili olmaya başladığı 1980-1990 dönemi; (3) insan hakları ve demokrasi konusunun son derece etkili ve belirleyici olduğu 1990 sonrası dönem.

II. 1960 - 1980 Dönemi

Türkiye Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) ilişkileri 31 Temmuz 1959'da başlamıştır. Türkiye bu tarihte AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. Türkiye siyasal karar alıcıları 8 Haziran 1959 tarihinde AET'ye üyelik başvurusunda bulunan Yunanistan'ın Batı Avrupa devletleri ara-

sında Türkiye aleyhine bir pozisyon elde etme ihtimalini göz önünde bulundurmuş ve böyle bir durumu engellemek veya Yunanistan'ı dengelemek amacıyla AET'ye başvuru kararı almışlardır. Yani Türkiye'nin hala sürmekte olan Avrupa Birliği macerası, AET'ye yönelik derin bir analiz, perspektif ve strateji doğrultusunda değil, "komşu düşman ülke"yi denetlemek amacıyla başlamıştır.¹ Nitekim, Yunanistan'ın başvurusu Ankara'ya ulaşır ulaşmaz bakanlar kurulu konuyu görüşmek üzere toplanmıştır. 30 Ağustos günü Başbakan Adnan Menderes verdiği bir demeçte, Yunanistan'ın AET'ye girmesi durumunda seyirci kalmayacaklarını bildirmiş ve ertesi gün resmi başvuru yapılmıştır. Başvuru yapılmadan önce konu TBMM'ye getirilmemiş ve burada tartışılmamıştır.²

Fakat başvuru kararının alınmasında bir başka etken de rol oynamıştır: Oral Sander'in de belirttiği gibi, Batı'ya yönelim, Türk dış politikasının temel/yapısal bir özelliğidir ve sürekli bir politika tercihidir.³ Bu yapısal özellik ve tercih, Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim döneminde başlamış olan Batılılaşma hareketlerinin ve amacının bir ürünü olup 1923 Cumhuriyet Devrimi ile iyice belirgin hale gelmiştir.⁴ Batılılaşma ve Batı ile ilişkilerini olumlu yönde geliştirme modern Cumhuriyetin dış politikasında

* TASAM Uluslararası İlişkiler Uzmanı.

¹ Bu konudaki değişik görüşler için bkz. Çalış, Ş. H., *Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Ankara, Nobel, 2001, s. 39-46.

² Başvuru döneminde yaşanan gelişmeler için bkz. a.e., s. 32-58.

³ Sander, O., *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge Yayınları, 1998, s. 69.

⁴ Bu konuda yapılmış güzel bir çalışma için Ortaylı, İ., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

süreklilik gösteren yapısal bir özellik ve tercihtir. İşte bu durum Türkiye'nin AET'ye başvurmasında önemli bir rol oynamıştır.

Ankara Anlaşması olarak bilinen Türkiye'nin ortaklık başvurusu, 12 Eylül 1963 yılında imzalandı ve 1 Aralık 1964 yılında yürürlüğe girdi.⁵ Anlaşmaya göre Türkiye'nin AET ile bütünleşme sürecinde ilk aşama beş yıllık bir Hazırlık Dönemi⁶, ikinci aşama on iki yıllık Geçiş Dönemi ve üçüncü aşama beş yıllık Son Dönem idi. Anlaşmaya göre bu süreler gerektiğinde uzatılabilecektir.

Başvurunun yapıldığı 1959 yılı ile Ankara Anlaşması'nın imzalandığı 1963 yılı arasında⁷ 1960 Askeri Darbesi gerçekleşmiştir. İçeriği ve yapılış nedeni ne olursa olsun askeri darbeler sonuç itibarıyla, belli bir hukuk normuna göre düzenlenen seçim ile iktidara gelen hükümetin, hukuk ve seçim dışı bir yöntemle (zor ve şiddet yöntemi ile) iktidardan uzaklaştırılması olduğu için anti-demokratik bir harekettir ve siyasal özgürlüğün sınırlandırılması veya yok edilmesidir. Fakat, Ankara Anlaşması'nın imzalanıp yürürlüğe girmesi aşamasında bu anti-demokratik ve siyasal özgürlüğü kısıtlayıcı/yok edici hareket (1960 askeri darbesi) AET açısından her hangi bir sorun çıkarmamıştır ve her hangi bir sorun anlamına gelmemiştir. Bunu üç nedeni vardır:⁸

1. AET'yi kuran 1957 Roma Antlaşması insan haklarına her hangi bir atıfta bulunmuyordu. Yani, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ile demokratikleşme ve demokrasinin korunup geliştirilmesi AET'nin amacı değildi. AET'nin amacı adından da anlaşılacağı gibi son derece pragmatik bir amaçtı: Batı Avrupa ülkeleri arasında ekonomi birliği oluşturmak ve bu yolla Batı Avrupa ülkelerini iktisadi yönden kalkındırmak, ABD ve SSCB karşısında güçlendirmek. Bu nedenle, AET'nin gündeminde insan hakları meselesi ve demokratikleşme gibi bir kaygı yoktu.

2. Darbeyi yapan askeri kadro, kısa bir süre içinde liberal bir anayasa vasıtasıyla demokratik kurumların tekrardan işlemesine izin vermiştir.

3. "Soğuk Savaş" ortamında, AET ülkeleri için SSCB'ye ve komünist harekete karşı güvenlik çok önemli bir meseleydi ve Türkiye'ye bu mesele bağlamında bakıyorlar-

dı. Yani Batı Avrupa, güvenlik endişesini ön planda tutmuş ve güvenlik açısından Türkiye'nin stratejik önemine ağırlık vermiştir.

1966'da Türkiye ile Avrupa Topluluğu (AT)⁹ arasında ilk Ortak Parlamento Komisyonu toplanmıştır. Aralık 1968'de Brüksel'de yapılan AT Ortaklık Konseyi toplantısında Geçiş Dönemi şartlarının müzakere edilmesi kararı alındı. Bu karar, konuya iktisadi açıdan yaklaşan Devlet Planlama Teşkilatı ile konuyu siyasi-ideolojik yönden irdeleyen Dışişleri Bakanlığı arasında ülkenin böyle bir girişime hazır olup olmadığı tartışmasını başlattı. Ama sivil kamuoyunun bu tartışma içine girdiği pek söylenemez.¹⁰

1969 yılında AT ile Geçiş Dönemi koşulları görüşülmeye başlandı ve bu ikinci dönemin koşullarını belirleyen 64 maddelik Katma Protokol 22 Temmuz 1970'te imzalandı. Protokol, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girdi ve böylece Türkiye için Geçiş Dönemi başlamış oldu.¹¹ Katma Protokol, Türkiye'yi gümrük birliğine hazırlamayı amaçlıyordu ve bu

bağlamda Türkiye'nin geçiş dönemi yol haritasını çiziyordu. Protokol'e göre, AT Türk sanayi mallarına uyguladığı yüksek oranlı tarifeleri indirecek, kota sınırlamalarını azaltacak, bazı tarımsal ürünlere de kendi pazarına girme kolaylığı sağlayacaktı. Buna karşılık Türkiye de AT kökenli bazı sanayi ürünlerinin gümrüklerini 12-22 yıllık bir süre içinde kademeli olarak indirecekti. Tarım ürünleri ise bu sürecin dışında kalacaktı. 1970'li yıllarda AT ile üç Mali Protokol imzalanmıştır ve bu çerçevede AT'den mali yardımlar alınmıştır. Ama 1974-1975 Ekonomi Krizi AT ülkelerini olumsuz etkileyince, bu ülkeler Türkiye'ye yönelik bazı taahhütlerini gerçekleştirmemişlerdir. Türkiye de buna tepki olarak kendi üstüne düşen bazı sorumlulukları yerine getirmemiştir. Örneğin, Türkiye 1976 yılından itibaren AT ülkelerine uyguladığı gümrük indirimlerini durdurmuştur.

(1) 1974 Kıbrıs Harekâtı sonrasında ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması, (2) AT ülkelerinin Türkiye'yi eleştirmesi ve Kıbrıs meselesinde Türk tezlerinden çok Yunan tezlerini haklı bulmaları, (3) AT - Yunanistan ilişkilerinin hızla gelişmesi/iyileşmesi¹² neticesinde hem Türk

⁵ Ankara Anlaşması için bkz. Erhan, Ç. ve Arat, T., "AET'yle ilişkiler", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, cilt. 1*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 831-837.

⁶ Hazırlık Dönemi boyunca TBMM'de grubu bulunan partilerden Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi AET ile bir ortaklık kurulmasına tam destek vermişlerdir. Bu partiler, Cumhuriyet'in modernleşme-batıcı dış politika çizgisini takip ederekten, iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel nedenlerle Batı Avrupa'daki bütünleşme hareketine dahil olunması gerektiğini savunmuşlardır. Söz konusu dönemde önce Meclis dışında, 1965 seçimleri sonrasında ise Meclis içinde AET'ye karşı çıkmış olan tek siyasi parti Türkiye İşçi Partisi (TİP) oldu. TİP, neden AET'ye karşı olduklarını "ORTAK PAZARA HAYIR!" başlıklı bildiriye açıkladı: "Ortak Pazar antlaşmasına bütün varlığımız ve gücümüzle karşıyız. Sağlayabileceği ufak tefek geçici istifadeler, para yardımı ve borç umutları gerçekleşse bile - ki bunları da er geç faizleri ile emekçi halkımız ödeyecektir - Ortak Pazar, uzun vadeli bir teşebbüs olarak, bağımsız varlığımız ve emekçi halkımız aleyhine sonuçlar doğuracaktır...Ortak Pazar, Fransız, Alman, İtalyan, Belçika, Hollanda, Lüksemburg mali tekelinin nüfuz ve hakimiyeti altında bir gümrük ittifakı (kartel) antlaşmasıdır. Ortak Pazarın amacı, sömürgecilik yeni usullerle devam ettirilmektir. Türkiye gibi geri kalmış bir toplumun böyle bir ortaklığa katılması ve bundan herhangi bir istifade beklemesi, kurt ağzındaki kuzunun yaşama hayalinden farkıdır...Ortak Pazar çemberi içinde kaldıkça, Türkiye ucuz madde ihraç eden, pahalı mamul madde ithal eden ve aradaki farkı, yer altı-yer üstü zenginliklerini yabancıya peşkeş çekerek, halkın karşılığı ödemiş alın terini yabancıya sömürterek kapatan bağımlı bir geri ülke olarak kalacaktır." (Çayhan, E., "Türkiye'de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği", B. Dedeoğlu (ed.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003, s. 480-481).

⁷ Yaklaşık dört yıl sürmüş olan bir anlaşma oluşturma çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tekeli, İ ve İkkin, S., *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993, s. 134-194.

⁸ Bulaç, A., *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Zaman Gazetesi Yayınları, 2001, s. 27 ve Eralp, A., "Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye - Avrupa Birliği ilişkileri", A. Eralp (ed.), *Türkiye ve Avrupa*, Ankara, İmge Yayınları, 1997, s. 87.

⁹ AET, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Kömür ve Çelik Birliği örgütleri 8 Nisan 1965 tarihinde Brüksel'de imzalanan bir antlaşma ile tek örgüt (Avrupa Topluluğu) durumuna getirilmişlerdir. 1 Temmuz 1967 tarihinde yürürlüğe giren bu antlaşmaya "Füzyon (Birleşme) Antlaşması" denmektedir. Antlaşmaya göre, daha önceden var olan kurum ve faaliyetler birleştirilmişlerdir. Böylece bu üç örgüt, Füzyon Antlaşması neticesinde Avrupa Topluluğu kurumları durumuna gelmişlerdir. (Sönmezoglu, F. (ed.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 93).

¹⁰ Bu tartışmalar için bkz. Çalış, a.g.e., s. 122-153.

¹¹ Geçiş Dönemi hakkında genel bir bilgi için bkz. Erhan ve Arat, a.g.m., s. 844-852.

¹² Yunanistan 1975 yılında tam üyelik için başvurdu ve 1976 yılında AT bu ülke ile tam üyelik müzakerelerine başlama kararı aldı. Beş yıl sonra Yunanistan AT'ye girdi ve üye sayısı 10'a yükseldi.

kamuoyu hem de Türk devleti “Batı’ya dönük” politikayı sorgulamaya başlamıştır. Bu sorgulama ABD’ye ve AT’ye yönelik bir antipati oluşturdu. Böyle bir ortamda Ecevit Hükümeti Ekim 1978’de AT ile ilişkileri dondurma kararı aldı. Bir yıl sonra kurulan Demirel hükümeti ise ilişkileri normalleştirme kararı aldı. İki taraf arasında 5 Şubat 1980 tarihinde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda Türk tarafı dondurulmuş olan ortaklık sürecinin tekrar başlatılmasını istedi. 30 Haziran 1980’de gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi toplantısında AT, IV. Mali Protokol adı altında bir yardım paketi kabul etti. Demirel hükümeti Topluluğa tam üyelik için başvuru yapmaya hazırlandığı sırada 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşti ve iki taraf arasında ilişkiler yeniden dondu.¹³ Böylece, Türkiye-AT ilişkilerinde yeni bir dönem başladı.

III. 1980 – 1990 Dönemi

Görüldüğü gibi 1960–1980 döneminde Türkiye AET/AT ilişkilerinde insan hakları konusu ve demokrasi sorunsalı mevcut değildir. İnsan hakları boyutu ve demokrasi sorunsalı 1980’li yıllarda ortaya çıktı. Bu durum, hem AT içinde meydana gelen derinleşme yönündeki gelişim hem de 12 Eylül Darbesi sonucunda oluştu.

1981’de Yunanistan’ı ve 1986’da İspanya ile Portekiz’i içine alarak genişleme yönünde gelişme kaydeden AT, aynı zamanda 1980’li yıllarda derinleşme yönünde de gelişme kaydetmiştir. Bu derinleşme, siyasallaşma yönünde kendisini göstermiştir. AT bu on yıl süresince siyasal bir topluluk olma yolunda iradesini ortaya koymaya başladı. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nu kuran 18 Nisan 1951 tarihli Paris Antlaşması’ndan itibaren iktisadi topluluk olma yolunda ilerlemiş olan AT, 1980 sonrasında siyasal topluluk olma yolunda adımlar atmaya başlamıştır.

1981 yılında Almanya ile İtalya’nın inisiyatifli doğrultusunda, Topluluğu ileride siyasal birliğe götürecektir bir Avrupa Senedi gündeme geldi. Amaç, iktisadi yönden bütünleşen (entegre olan) AT’yi, siyasal bütünleşmeye (entegrasyona) taşımaktı. 1983 yılında, dış politika, kültür, hukuk ve güvenlik alanlarında daha sıkı işbirliğini öngören Shtuttgart Deklarasyonu kabul edildi. Bir yıl sonra ise, “Spinelli İnisiyatif” olarak adlandırılan siyasal bütünleşmeye yönelik bir anlaşma taslağı Avrupa Parlamentosu’na onaylandı.¹⁴

1980 sonrasında gerçekleştirilen siyasal bütünleşmeye yönelik girişimler Avrupa Tek Senedi ile somutlaştı. 17 Şubat 1986’da imzalanan ve 1 Temmuz 1987’de yürürlüğe giren Tek Senet, iktisadi, mali ve siyasi bakımdan tekleşmeyi karara bağladı.¹⁵ Topluluk üyeleri ilk defa resmi olarak Tek Senet’te demokrasiyi koruma kararlılıklarını ifade etmişlerdir. Üye devletlerin anayasalarında ve kanunlarında, Avrupa İnsan Hak ve Özgürlükleri Sözleş-

mesinde ve Avrupa Sosyal Şartında tanınan temel haklara saygı gösterileceği ve özellikle özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet değerlerinin destekleneceği belirtilmiştir.¹⁶ Senedin giriş bölümünde “*demokrasinin, üye devletlerin anayasa ve yasalarında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Sosyal Şartında yer alan temel haklara, özellikle özgürlük, eşitlik ve sosyal adalete dayanarak ilerletileceği*”¹⁷ ifade edilmiştir.

1980 sonrasında AT’nin siyasallaşma (yani siyasal bütünleşme) yönünde derinleşme kaydetmesi, AT’nin gündemine insan hakları ve demokratikleşme konusunu / boyutunu / meselesini taşımıştır. Çünkü her siyasallaşma ve bütünleşme, belli bir değer(ler) üzerinde gerçekleşir. AT, 1980 sonrasında kendi siyasallaşma sürecini “insan hakları ve demokrasi” üzerine kurmaya başladı. Böylece AT, aday ülkeleri değerlendirirken ve bu ülkeler ile ilişkiler geliştirirken yeni bir kıstasa dikkat etmeye başladı: insan hakları ve demokrasi. Bu durum, AT-Türkiye ilişkilerine de yansdı. 1980 sonrasında AT, insan hakları ve demokrasi zemini üzerinde kendisini siyasallaştırdıkça ve siyasal bütünleşme yönünde adımlar attıkça, AT-Türkiye ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi boyutu/meselesi yavaş yavaş belirmeye başladı. 1980 sonrasında AT, Türkiye’deki demokrasi ve insan hakları sorunlarına ilgi duymaya ve Türkiye’yi bu yönde eleştirmeye başladı.¹⁸

Böyle bir ortamda (yani AT’nin siyasal bütünleşme yönünde derinleşme yaşamaya başladığı zamanda) 12 Eylül Darbesi gerçekleşti. Bu darbe, AT-Türkiye ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi boyutunun belirmeye başlamasında ve AT’nin Türkiye’yi bu iki konuda eleştirmeye başlamasında önemli bir rol oynadı.

Darbe ile iktidarı ele geçiren askeri yönetim, Avrupa Konseyi’ne, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS)’nin 15. Maddesi¹⁹ çerçevesinde bazı önlemler alacağını belirtmiştir. Buna karşılık, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, bir ülkede asker ya da sivil bir grubun demokratik yöntemlerle seçilmiş bir iktidarı devirecek yönetimi ele geçirmenin herhangi bir gerekçe ile izah edilebilir bir durum olmayıp Avrupa Konseyi üyesi olma statüsü ile bağdaştırılmayacağını açıklamıştır.

Darbenin gerçekleştiği gün AT Komisyonu bir bildiriyle Türkiye’deki gelişmeleri “büyük bir kaygıyla izlediklerini” bildirdi. Komisyon ayrıca, insan haklarına saygı gösterilmesini ve en kısa zamanda demokratik kurum ve kuralın tekrar tesis edilmesini talep etti.²⁰ Bir yıl sonra ise AT Parlamentosu, askeri hükümetten, bir demokrasiye geçiş takvimi hazırlamasını talep etti. İlişkilerin normalleşmesi için insan haklarına saygılı olunması ve demokrasiye geçilmesi gerektiği vurgulandı. 1981 yılı boyunca AT, demokrasiye geçilmesi ve insan haklarının gözetil-

¹³ Sönmezöglü, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 287.

¹⁴ Canbolat, İ. S., *Uluslararası Siyasal Sistem: Avrupa Topluluğu-Avrupa Birliği*, Bursa, Ezgi Kitapevi, 1994, s. 84-85.

¹⁵ Dedeoğlu, B., “Avrupa Bütünleşme Süreci II: Avrupa Birliği’nin Yakın Geçmişi”, Dedeoğlu (ed.), a.g.e., s. 56.

¹⁶ Arsava, F., “Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ve Temel Haklar”, A.Ü. S.B.F. Dergisi, cilt 52, sayı 1, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1997, s. 117.

¹⁷ Karakaş, A. I., “Avrupa Birliği’nde Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması”, *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye*, Eylül-Aralık 1996, sayı 25-26, s. 18.

¹⁸ Eralp, a.g.m., s. 100-101.

¹⁹ Bu maddenin 1. fıkrasında şöyle bir ifade yer almaktadır: “Savaş yada milletin varlığını tehdit eden diğer genel bir tehlike halinde bir Yüksek Akid Taraf gereken ölçüde ve devletler hukukundan doğan diğer yükümlülükleriyle çelişmemek kaydıyla bu Sözleşmede öngörülen yükümlülüklerine aykırı önlemler alabilir.” (Akıllıoğlu, T. (ed.), *İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995, s. 81.)

²⁰ Dağı, İ., “İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut”, Eralp (ed.), a.g.e., s. 126.

mesi konusunda ısrarcı davrandı. Askeri rejim tarafından siyasi şahsiyetlere yönelik açılan davalar ve davaların işleyiş biçimi AT'nin sert eleştirilerine neden oldu. Bülent Ecevit'in mahkeme kararıyla mahkûm edilmesinin ardından, bir yaptırım ve uyarı olarak Avrupa Komisyonu 4. Mali Protokolü durdurdu. Ayrıca insan hakları ihlalleri ve siyasi davalar kınandı. Ekim 1981'de siyasi partilerin kapatılması sert biçimde eleştirildi.²¹ AT, Mart 1982'de Türkiye ile olan ilişkiler süresiz olarak dondurdu.²² Temmuz 1982'de 5 Batı'lı ülke (AT üyesi olan Hollanda ve Fransa ile AT üyesi olmayan İsveç, Danimarka ve Norveç) Türkiye'yi insan hakları ihlalleri nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK)'na şikâyet ettiler.²³ Askeri darbeyi takip eden anti-demokratik uygulamaları ve insan hakları ihlallerini sert biçimde eleştiren ve kınayan çok sayıda rapor hazırlandı.²⁴

Her ne kadar anti-demokratik bir seçim yasası ile baskıcı bir ortamda düzenlenmiş olsa da, Kasım 1982 anayasa halk oylaması ve ardından gelen Kasım 1983 seçimleri Türkiye ile AT arasındaki gerginliği yumuşattı.²⁵ Kasım 1983 seçimleri sonrasında sivil hükümetin (Turgut Özal başbakanlığındaki Anavatan Partisi Hükümeti) kurulması ile birlikte AT, askeri yönetimin anti-demokratik ve insan haklarını ihlal eden uygulamaları / politikaları nedeniyle askıya almış olduğu ilişkileri tekrardan başlattı. Fakat 1983 sonrasında bile AT-Türkiye ilişkileri son derece yavaş ilerledi / iyileşti.

Bu dönemin önemli bir özelliği ise şudur: AT, Türkiye'ye baskı uygulamanın, Türkiye'nin insan hakları ve demokratikleşme performansını olumlu etkileyen bir yöntem olduğunu keşfetti (veya böyle bir algılama içine girdi).²⁶ Böylece, bu keşif / algılama doğrultusunda hareket eden AT (ve daha sonradan AB), Türkiye'ye karşı sürekli bu "baskı yöntemi"ni kullanacaktır.

Bu baskı karşısında Türkiye, insan hakları ve demokrasi adına olumlu adımlar attı: Türkiye'de yaşayan Rumların mal varlıklarını donduran 1964 tarihli karar iptal edildi; Avrupa İnsan Hakları Divanı'nı zorunlu yargı yetkisi kabul edildi; AİHK'ye bireysel başvuru hakkı tanındı; insan hakları ihlallerini inceleyecek ve izleyecek olan bir Meclis Komisyonu kuruldu; işkenceyi yasaklayan Avrupa ve Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmeleri onaylandı; mahkemelerce kararı alınmış ve TBMM'de onay bekleyen yaklaşık 200 idam kararı onaylanmadı; yayınlarda Kürtçe dilinin kullanılmasına izin verildi; Türk Ceza Kanunu (TCK)'nun 141., 142. ve 163. maddeleri kaldırıldı; ölüm cezaları 20 yıla ve müebbet hapis cezaları 15 yıla indirildi; çok sayıda siyasi mahkum serbest bırakıldı.²⁷

Tüm bu gelişmelerin yaşandığı bir ortamda ANAP Hükû-

meti 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik için resmen başvurdu.²⁸ ABD tarafından desteklenmiş olan bu başvuru, AT üyelerince sıcak karşılanmadı. Başvuru, AT'nin iç işleyiş mekanizması gereği önce AT Konseyi tarafından incelendi. Konsey, kendi kararını aldıktan sonra konuyu AT Komisyonu'na gönderdi. Komisyon kapsamlı bir rapor hazırladı. Bu rapor 18 Aralık 1989'da açıklandı. Bu raporda Türkiye'nin üye olabilecek ülkeler kategorisi içerisinde yer aldığı, fakat bunun gerçekleşebilmesi için siyasi ve iktisadi koşulların yerine getirilmesi gerektiği belirtildi. Raporunda ekonomik engeller olarak, bazı yapısal problemler, makro ekonomik dengesizlikler, iç piyasanın yüksek derecede korunuyor olması ve sosyal güvenlik sistemindeki bazı eksiklikler gösterildi. Siyasi engeller olarak ise, insan hakları ihlalleri (dayak, işkence, kötü muamele, vs...) ve azınlıklara (özellikle Kürtlere) demokratik hakların verilmemesi gösterildi. Ayrıca raporda, Türkiye ile AT üyesi olan Yunanistan arasındaki anlaşmazlıklar (özellikle Kıbrıs sorunu) üyeliğe bir engel olarak gösterildi. Tüm bu engellerden dolayı tam üyelik görüşmelerinin başlatılmayacağını açıklayan rapor, Türkiye'nin AT ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla 1995 yılı sonuna kadar taraflar arasında gümrük birliği oluşturulması ve mali, sanayi, bilimsel, teknolojik, siyasi, kültürel alanlarda işbirliği geliştirilmesi yönünde bazı öneriler sundu. Bu şekilde özetleyebileceğimiz Komisyon raporu, AT Bakanlar Konseyi'nde 5 Şubat 1990'da görüşüldü. Bakanlar Konseyi, Komisyon raporunu olduğu gibi kabul etti.²⁹

IV. 1990 Sonrası Dönem

IV. 1. Avrupa Birliği'nde insan hakları ve demokrasi konusunun yükselişi

9-10 Aralık 1991 tarihinde Hollanda'nın Maastricht kentinde yapılan AT Konseyi toplantısında Topluluğu yeniden ve derinden biçimlendirecek olan "Avrupa Birliği Antlaşması" hazırlandı ve 7 Şubat 1992'de imzalandı. "Maastricht Antlaşması" olarak bilinen ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren bu antlaşma ile AT, "Avrupa Birliği (AB)"ne dönüştürüldü. 3 Mart 1994 Brüksel Zirvesi'nde genişleme kararı alınmış, 25 Haziran Korfu Zirvesi'nde Finlandiya, Norveç, İsveç ve Avusturya ile "Katılım Antlaşması" imzalandı. 1 Ocak 1995'de İsveç, Finlandiya ve Avusturya AB'ye katılarak üye sayısını 15'e çıkardılar.

Norveç ise katılım için yapılan referandumdan olumsuz sonuç çıkınca Birliğe katılmadı. 1957 Roma Antlaşması, 1986 Tek Senet ve 1992 Maastricht Antlaşması'ndan sonra Birliğin dördüncü anayasası niteliği taşıyan Amsterdam Antlaşması 2 Ekim 1997'de imzalandı ve 1 Ma-

²¹ Vardar, D., "Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri", F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s. 126-127 ve Dağı, a.g.m., s. 128.

²² Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, s. 403.

²³ Alpaya, G., "İnsan Hakları Konusu (1980-1990)", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, cilt II*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 195.

²⁴ Eralp, a.g.m., s. 101.

²⁵ Dağı, a.g.m., s. 133.

²⁶ A.m., s. 131.

²⁷ Çakmak, C., "Türkiye-AB İlişkilerinde İnsan Hakları Boyutu: AB ve Avrupa Konseyi'nin Etkileri", *Stratejik Öngörü, sayı 3*, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004, s. 38.

²⁸ Bu başvuru, o zamanki Mecliste bulunan ve Batıcı (ABD-Avrupa) dış politika çizgisini takip eden diğer siyasi partiler (DYP, SHP ve DSP) tarafından da olumlu karşılandı ve desteklendi. (Çayhan, a.g.m., s. 486).

²⁹ Daha fazla bilgi için bkz., Erhan, Ç. ve Arat, T., "AT'yle İlişkiler (1980-90)", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, cilt. 11*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 89-101.

yıs 1999'da yürürlüğe girdi. Aralık 2000'de toplanan Nice Zirvesi'nde Avrupa Birliği Haklar Temel Şartı kabul edildi. 26 Şubat 2001'de imzalanan Nice Antlaşması ise 1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe girdi. Bugün AB organları (Parlamento, Komisyon, Konsey, Bakanlar Konseyi, AB Konsey Genel Sekreterliği, Adalet Divanı ve Sayıştay) Nice Antlaşması'na göre işlemektedir. 1 Mayıs 2004 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya, Estonya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Malta, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ülkeleri, 1 Ocak 2007'de de Bulgaristan ve Romanya Birliğe katılarak üye sayısı 27'ye ulaştı.

Maastricht Antlaşması, AB'yi üç temele oturtmuştur: (1) Birlik vatandaşlığı, ortak politikalar ile Ekonomik ve Parasal Birlik konularını kapsayan Topluluk boyutu; (2) Ortak Dış ve Güvenlik Politikası; (3) adalet ve iç işlerinde işbirliği boyutu. AB, bu üç boyutta hızlı bir derinleşme yaşamıştır. 21-22 Haziran 1993 tarihinde Avrupa Konseyi Kopenhag Zirvesi toplandı ve "Kopenhag Kriterleri" olarak bilinen AB'nin iktisadi ve siyasi kriterleri yayınlandı. 26 Temmuz 1995 tarihinde ortak polis teşkilatını kuran Europol Sözleşmesi üye devletlerce imzalandı ve 1 Ekim 1998'de yürürlüğe girdi. 1997 Amsterdam Antlaşması ile "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası" oluşturuldu. 1 Haziran 1998'de Avrupa Merkez Bankası Frankfurt'ta kuruldu ve 1 Ocak 1999'da tek para (EURO) yürürlüğe girdi. 1 Ocak 2002'de EURO 12 üye ülkede tek resmi para olarak kullanıma geçti ve 28 Şubatta ulusal paralar tedavülden kalktı. 14 Mart 2003'te ise AB – NATO Güvenlik Paketi imzalandı. 6.500 kişilik AB Askeri Gücü (*European Union Force - EUFOR*), 2 Aralık 2004 tarihinde Bosna-Hersek'te görev yapan NATO Gücünün askeri-güvenlik misyonunu devraldı.³⁰

AB 1992 yılında Tek Pazar oluşumunu yani iktisadi bütünleşme sürecini tamamlamıştır. Dolayısıyla 1990 sonrası dönem AB için artık siyasal bütünleşmeyi gerçekleştirme dönemi haline gelmiştir. AB halen bu doğrultuda hareket etmektedir. 14-15 Aralık 2001 tarihinde Laeken'de toplanan AB Konseyi, "Avrupa Birliği'nin Geleceği Üzerine Laeken Deklarasyonu" yayınladı. Schuman Deklarasyonu'ndan sonra Avrupa'nın ikinci doğum belgesi olarak nitelendirilen Laeken Deklarasyonu, Avrupa Anayasası taslağının hazırlık çalışmalarını başlatmıştır. Bu amaçla Şubat 2002'de çalışmalarına başlayan Avrupa'nın Geleceği Hakkında Konvansiyon, Temmuz 2003'te bir Avrupa Anayasası taslağı hazırlamıştır. Taslak (*Avrupa Anayasal Antlaşması*), 29 Ekim 2004 tarihinde AB üye ve aday ülkeleri devlet veya hükümet başkanları tarafından Roma'da imzalanarak kesinleştirilmiş ve üye devletlerin onayına sunulmuştur.³¹ Üye devletlerin bazıları taslağı referanduma sunmuştur. Fransa'da yapılan referandum taslağı kabul etmeyince AB Anayasası projesi daha ileri ki bir tarihe ertelenmiştir.³² 28 Mayıs

2006 tarihinde AB dışişleri bakanlarının Viyana'da yaptıkları toplantıda, "Anayasa Krizi"nin 2009'a kadar çözülmesi gerektiği vurgulandı.³³

AB bütünleşme süreci, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Antlaşması'nın 18 Nisan 1951 tarihinde imzalanıp 23 Temmuz 1952 tarihinde yürürlüğe girmesi ile bir iktisadi bütünleşme hareketi olarak başlamıştır. İktisadi bütünleşme 1992 yılında tamamlanmıştır. 1990 sonrası dönemde AB süreci, siyasal bütünleşme süreci olarak yoluna devam etmiştir ve etmektedir. Gerçekleştirilen iktisadi bütünleşme sayesinde Birliğin iktisadi mekanı bir ulus-devlet mekanına benzemiştir. Artık mesele ve amaç, Birliğin politik mekanını da bir ulus-devlet mekanına benzetmektir.³⁴ Bu nedenledir ki, 1990 sonrasında gündemin merkezinde iktisadi bütünleşme değil, siyasi bütünleşme vardır. Gündem merkezi iktisadi alandan siyasi alana kaymıştır. Bu siyasi alanın merkezinde ise "insan hakları ve demokrasi" konusu /meselesi / boyutu vardır. Çünkü AB'nin siyasi bütünleşme süreci "insan hakları ve demokrasi" zemini üzerinde yükselmektedir. Yani AB'nin siyasi bütünleşme süreci "insan hakları ve demokrasi" değerleri üzerine dayanmaktadır. Bu nedenle ki, 1990 sonrasında AB gündeminde insan hakları ve demokrasi konusu ağırlığını ve önemini gittikçe arttırmıştır.

Maastricht Antlaşması'nın F.2 düzenlemesi şu ifadeyi içermiştir: "Avrupa Birliği, 4 Kasım 1950 tarihinde imzalanan İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Avrupa Sözleşmesi tarafından güvencelenen ve topluluk hukukunun genel prensipleri olarak üye ülkeler ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklara saygı gösterir."³⁵ Ayrıca Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile ilgili V. Başlık, Md. J. 1 fıkra 2'de "... demokrasi ve hukuk devleti ve insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip pekiştirilmesi ..."; Adalet ve İçişlerinde İşbirliği ile ilgili VI. Başlık, Md. K. 2'de "... 4 Kasım 1950 tarihli İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri koruma Avrupa Sözleşmesi ile saygı içinde ..." gibi insan hakları ve demokrasi yönünde düzenlemeler getiren bir takım önemli ifadeler yer almıştır.³⁶

AB, 1993 yılında Kopenhag Kriterleri'ni kabul etti ve üye olmak isteyen ülkelerin bu standartları sağlaması gerektiğini ilan etti. Bu kriterler üç grupta sıralanmıştır: Siyasal Kriterler, İktisadi Kriterler, Topluluk Mevzuatının Benimsenmesi. Siyasal Kriterler altında dört ana kriter saptanmıştır: İstikrarlı ve kurumlaşmış bir demokrasinin varlığı; hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü; insan haklarına saygı; azınlıkların korunması. Bu kriterler sadece yazılı olarak kabul edilmemeli pratik hayata uygulanmalıdır. Kopenhag Kriterlerinde, insan hakları ve demokrasi konusunu içeren siyasi kriterler diğer iki kriterler grubuna

³⁰ Ayrıntı için bkz. www.euforbih.org ve Sancaktar, C., "Avrupa'da Bir Kriz: ABD ve AB Arasında Bosna-Hersek Cumhuriyeti", *Stratejik Öngörü*, sayı 3, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004, s. 70-73.

³¹ Avrupa Anayasa Taslağı ve Antlaşması'nın hazırlanış süreci ve içeriği hakkında bkz. Selçuk, E. "Avrupa Anayasası ve Türkiye" *Stratejik Öngörü*, sayı 3, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004 ve Selçuk, "Anayasasını Arayan Avrupa: Avrupa Anayasal Antlaşması Tasarısı Üzerine", *Hukuk ve Adalet*, sayı 3, 2004.

³² 1990 sonrasında AB içinde yaşanan genişleme ve derinleşme sürecinin kısa bir özeti için bkz. Dedeoğlu, a.g.m, s. 57-63 ve Tezcan, E., "Avrupa Birliği'nin Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Mekanizması: Üye Devletlerin Rolü Üzerine Değerlendirme", Dedeoğlu (ed.), a.g.e., s. 65-90, 116-130. <http://www.ntvmsnbc.com/news/374834.asp>.

³⁴ Selçuk, "Anayasasını Arayan Avrupa: ...", s. 63.

³⁵ Aktaran Selçuk, "Avrupa Anayasal Düzeninde Temel Hakların Serüveni", *İ.Ü. SBF Dergisi*, İstanbul, SBF Yayınları, Mart 2005, s. 22.

³⁶ Arsava, a.g.m., s. 118.

göre daha fazla ön plana çıkmıştır. AB'ye katılabilmek için bu kriterlerin tamamının yaşama geçirilmesi zorunlu olmakla birlikte, 12-13 Aralık 1997 tarihli Lüksemburg zirvesinde, AB'ye katılım müzakerelerinin başlamasının ön koşulu siyasal kriterlerin gerçekleştirilmesine bağlanmıştır. Bu durum 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki zirvesinde de vurgulanmıştır.³⁷

Amsterdam Antlaşması'nın 6 (1) düzenlemesi ise AB'yi şu şekilde tanımlamıştır: “Avrupa Birliği, üye ülkelerde ortak prensipler; hürriyet, demokrasi, insan hakları ve temel hürriyetlere saygı ve böylelikle hukuk devleti üzerine kuruludur.”³⁸ Madde 49 ise “Bu Antlaşmanın 6 (1) Maddesi'nde belirtilen ilkelere saygı duyan her Avrupa devleti, Birliğe üye olmak için başvurabilir...”³⁹ ibaresini içermiştir. Amsterdam Antlaşması kapsamında yer alan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın amaçlarından birisi “demokrasi ve hukuk devleti ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi”⁴⁰ olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu antlaşma ile ilk kez, insan hakları ile temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümlere aykırı davranan üye devletin AB Konseyi'ndeki oy hakkı, diğer üyelerin oybirliği ile askıya alınabileceği kabul edildi.⁴¹

Maastricht Antlaşması, AB için politik nitelikli hedefler oluşturmuştur. Bu antlaşmanın temel mantığını geliştiren Amsterdam Antlaşması ise, “hürriyet, demokrasi, temel haklar ve hukuk devleti prensiplerini Birlik kamu iktidarının tüm faaliyetlerine yön veren en üstün kurucu/yönetici prensipler olarak” kabul etmiştir. Böylece “Maastricht (Antlaşması)'in mirasını daha da zenginleştiren Antlaşma (Amsterdam Antlaşması), Birlik'in ekonomik kamu düzenine bitişik politik bir kamu düzeni” oluşturmuştur.⁴²

3-4 Haziran 1999'da Köln'de toplanan AB Konseyi, insan haklarına saygının AB'nin kurucu ilkelerinden biri ve Birliğin meşrutiyetinin vazgeçilmez şartı olduğunu, Birliğin insan haklarına saygı ile yükümlü bulunduğunu ve

artık bir temel haklar Şartı düzenlenmesinin gerekli olduğunu karara bağladı. Ayrıca aynı karar, düzenlenecek olan Şartın, (a) özgürlük ve eşitlik haklarını, (b) AİHS'nden ve üye devletlerin anayasal geleneklerinden kaynaklanan ve Birliğin genel hukuk ilkelerini oluşturan hakları, (c) Birlik vatandaşlarının genel haklarını, (d) Avrupa Sosyal Şartı ile AB Temel Sosyal İşçi Hakları Şartı'nın kapsadığı ekonomik ve sosyal hakları içermesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu amaçla 15-16 Haziran'da Tampere'de toplanan AB Konseyi, Avrupa Temel Haklar Şartı'nın kimler tarafından ve hangi yöntemle hazırlanacağını belirledi. Şart'ın hazırlanması için 62 kişilik bir Konvansiyon oluşturuldu.⁴³

Konvansiyon'un hazırladığı “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”⁴⁴ Aralık 2000 Nice Zirvesinde kabul edildi. Yedi bölüm ve toplam 54 madde'den oluşan Şart “insan hakları ve demokrasi” konusunun önemini ve ağırlığını Birlik içinde iyice arttırdı. Şart, temel hakların AB içinde korunmasına adli bir güvence getirdi ve bu zamana kadar sadece içtihadî açıdan gelişmiş olan sistemi geride bırakarak normatif bir referans oluşturmuş oldu.⁴⁵

Ve nihayet 2004 Avrupa Anayasa Taslağı (Avrupa Anayasal Antlaşması)'nın 1-2 maddesi, AB'nin iktisadi bütünleşme sonucunda oluşmuş olan iktisadi kamu düzenine bitişik bir “politik kamu düzeni” inşa etmiştir. Bu politik kamu düzeni, “insan hakları ve demokrasi” değerleri üzerine kurulmuştur:

“Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukuk devleti ve azınlıklara mensup kişilerin hakları dahil, insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler çoğulculuk, ayrımcılık yasağı, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın erkek eşitliği ile nitelenen bir toplumda, üye devletlerin hepsi için ortaktır.”⁴⁶

Taslağın 1-9. maddesi ise, “insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması” işini / işlevini, AB Hukukunun bir parçası olarak kabul etmiştir: “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi tarafından güvencelenen temel haklar ile üye ülkeler ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel özgürlükler, genel prensipler nitelemesiyle Birlik Hukuku'nun bir parçasını oluşturur.”⁴⁷

Açıkça görülüyor ki; Maastricht Antlaşması (1992), Kopenhag Kriterleri (1993), Amsterdam Antlaşması (1997), Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (200) ve nihayet Avrupa Anayasa Taslağı (2004), “insan hakları ve demokrasi” konusunu / meselesini / boyutunu sürekli artan bir biçimde AB gündeminin ve bütünleşme sürecinin merkezine / kalbine yerleştirmiştir ve Birliğin hukuksal yapısında temel insan haklarını bir blok olarak ortaya çıkarmıştır.

³⁷ Bilener, T., “AB'nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB'ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri”, Dedeoğlu (ed.), a.g.e., s. 171.

³⁸ Aktaran Selçuk, “Avrupa Anayasal Düzeninde ...”, s. 25.

³⁹ Aktaran Türkmen, F., “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları”, Dedeoğlu (ed.), a.g.e., s. 149.

⁴⁰ Aktaran a.m., s. 151.

⁴¹ Sönmezoğlu (ed.), Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, s. 29.

⁴² Selçuk, “Anayasasını Arayan Avrupa: ...”, s. 64.

⁴³ Türkmen, a.g.e., s. 152.

⁴⁴ Bildirge'nin Türkçe çevirisi için bkz. Alıncak, M.O., İnsan Hakları ve Avrupa Birliği (Çelişkiler ve Yorumlar), İstanbul, Turk Yayın, 2006, s. 78-94.

⁴⁵ Bkz. Selçuk, “Avrupa Anayasal Düzeninde ...”, a.g.m., s. 37-42 ve Türkmen, a.g.m., s. 153-159.

⁴⁶ Aktaran Türkmen, a.g.m., s. 43.

⁴⁷ Aktaran a.m., s. 44.

Bu durum AB'nin diğer ülkeler ile (özellikle aday ülkeler ile) olan ilişkilerini yakından ve derinden etkilemiştir. Aday ülkeler ile ilişkilerde, daha önceleri iktisadi kriterlere vurgu yapan AB, 1990 sonrası dönemde siyasi kriterleri ön plan çıkarmıştır. Özellikle, aday ülkeler (ve tabii ki Türkiye) iktisadi kriterleri yerine getirdikçe, siyasi kriterler daha da fazla önem kazanmakta ve ön plana çıkmaktadır. Siyasi kriterlerin özünü ise "insan hakları ve demokrasi değerleri" oluşturmaktadır. Dolayısıyla, 1990 sonrası yıllarda Türkiye – AB ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi konusu gittikçe artan biçimde önem kazanmıştır ve kazanmaya devam etmektedir.

IV. 2. Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi boyutu

1990 öncesinde AT'ye üye olmak için iktisadi kriterleri yakalamak daha çok aranan kriter iken, 1990 sonrasında siyasal kriterler bağlamında demokrasi ve insan hakları meseleleri/konuşları daha çok vurgulanmaya başlandı. Bu durum Türkiye'yi derinden etkiledi. 1980 darbesi sonrasında kurulan ANAP hükümetleri, serbest piyasaya geçiş ve liberal ekonominin gerektirdiği kriterleri yakalama doğrultusunda çalışmışlardır. Bu konuda oldukça başarılı olan Türkiye ekonomisi, 1990'larda başka bir alanla karşılaştı: insan hakları ve demokrasi. AB artık Türk tarafından bu iki konuda başarı ve ilerleme arıyordu. Nitekim Türkiye hükümetleri 1993'ten sonra bu iki alanda AB'nin talep ettiği kriterleri yakalamak için çaba sarf etmiştir. Bu çabaların bir ürünü olarak Türkiye 1998 yılında AİHM'nin zorunlu yargı yetkisini tanımıştır. Yani, AB'nin insan hakları ve demokrasi konularındaki talepleri ve baskıları Türkiye'nin Avrupa Konseyi ile olan ilişkilerini de etkilemiştir.⁴⁸

AB, 1993 yılından itibaren düzenli olarak Türkiye'ye "insan haklarını ve sivil toplumu geliştirmeyi ve savunmayı amaçlayan eylemler" için finans desteği sağladı. Böylece insan hakları ve demokrasi alanında reformlar yapan Türkiye AB'ye tam üyelik hedefinden vazgeçmediğini gösterirken, AB de Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları konusunda gelişme kaydetmesini istediğini göstermiş oluyordu.

1990 sonrasında AT-Türkiye ilişkilerine damgasını vuran konu kimileri tarafından "PKK Terörü", kimileri tarafından ise "Kürt Sorunu" olarak adlandırılan konu / mesele olmuştur. PKK'nın silahlı eylemlerine karşılık veren Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), gerçekleştirdiği askeri operasyonlarda kırsal kesimde yaşayan Kürt sivil halkına da bazı zararlar verince, AB tarafından sert eleştirilere maruz kalındı. Bu konuda en sert davranan Almanya olmuştur. Alman hükümeti, TSK'nin 1991 yılında Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı yaptığı operasyon nedeniyle 1992 yılı içinde Türkiye'ye verilmesi gereken 250 milyon marklık askeri yardımı askıya aldı. Mart 1992 Nevruz Olayları sırasında Cizre, Şırnak ve Nusaybin'de yaklaşık 100 kişi öldü. Bu olayın ardından Almanya, ikili anlaşmalar ve NATO çerçevesinde Türkiye'ye yapmakta olduğu askeri yardımı durdurdu ve konuyu AB platformuna taşı-

dı.

Devletin "Köy Boşaltma" politikası AB'nin sert tepkisine neden oldu. "Kürt Sorunu" üzerine yazılı veya sözlü açıklamalar ve analizler yapan bazı aydınlarla yönelik davaların açılması ve bu davalardan bazılarının mahkumiyet ile sonuçlanması AB'yi kızdıran bir başka konu olmuştur. Ayrıca, Temmuz 1993'te Halkın Emek Partisi'nin ve Haziran 1994'te (HEP'in devamı olan) Demokrasi Partisi'nin "bölücülük yapma ve bölücülüğü teşvik etme" suçundan dolayı kapatılmaları da AB'nin sert eleştirisine ve tepkisine neden oldu. Örneğin AB Parlamentosu, DEP'li milletvekillerinin tutuklanması ve partinin kapatılmasını bir insan hakkı ihlali olarak yorumladı ve devam etmekte olan gümrük birliği toplantılarını erteleme yönünde bir tavsiye kararı aldı. 15 Aralık 1994 tarihinde ise, AB Parlamentosu TBMM'nin artık Türkiye'nin Güney Doğusu'nu, bu anlamda ülkenin tümünü temsil etmediğini iddia etti.

90'lı yıllar boyunca AB Parlamentosu Kürt Sorunu ile yakından ilgilenmiş ve çok sayıda raporlar yayınlamıştır. Pek çok olay insan hakları ihlalleri olarak kınandı. Hatta, PKK dahil Kürt örgütleri ile görüşülerek soruna siyasal bir çözüm bulunması sıkça talep edildi. Ayrıca, TSK'nin ve Doğu illerindeki polis teşkilatlarının bazı davranışları ve operasyonları eleştirilmiştir. 1995 yılı baharında, TSK Kuzey Irak'ta PKK'ya yönelik askeri operasyon yaptı. AB ülkeleri bu operasyona sert tepki gösterdi, AB Parlamentosu harekâtı kınayan bir karar kabul etti, Almanya Türkiye'ye yönelik silah satışı ve askeri yardımı durdurdu. Konu Avrupa Konseyi içinde de ele alındı ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclis askeri operasyonu kınayarak Türkiye'nin Avrupa Konseyi ilkelerine aykırı davrandığı yönünde bir açıklama yaptı. Parlamenterler Meclisi bu olaydan sonra da Türkiye'ye yönelik eleştirilerini sürdürdü.

Öte yandan, PKK ve bölücülük propagandası yaptıkları gerekçesiyle çok sayıda sivil toplum örgütü / dernek kapatıldı. Tüm bunlar AB tarafından örgütlenme özgürlüğünün ihlali olarak değerlendirildi ve kınandı. Bu tür kısıtlayıcı kararları ve olayları AİHM'ne de taşındı. AİHM, 2002 yılında Türkiye'yi örgütlenme özgürlüğünü ihlal ettiği gerekçesiyle 200 bin Euro tazminat ödemeye mahkum etti.

PKK'nın silahlı eylemleri nedeniyle zarar gören ve milliyetçileşen Türk kamuoyu AB'yi "ikiyüzlülük", "Türkiye'yi arkadan vurma", "PKK'yi destekleme" ile suçlamıştır. Türk kamuoyunda "AB, PKK vasıtasıyla Türkiye'yi bölmeye çalışıyor" duygu ve düşüncesi yayıldı. Bu duygu ve düşüncenin gelişmesinde özellikle oy kaygısı ile hareket eden bazı partilerin popülist politikaları da rol oynadı. PKK terörü üzerinden prim yapmak isteyen bazı partilerin bu tavrı, zaten son derece hassa olan kamuoyunun AB'yi yanlış algılamasında ve AB-Türkiye ilişkilerinin gerilmesinde önemli rol oynamıştır. Böyle bir gergin duygu ve düşünce ortamında, AB'den Türkiye'ye insan hakları ve demokrasi konusunda gelen her türlü eleştiri

⁴⁸ Bu konuda yapılmış güzel bir çalışma için bkz. Kalaycıoğlu, E. ve Batum, S., *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri*, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, 2001.

ve talep, kamuoyu tarafından “AB’nin PKK’yı desteklemesi” olarak algılandı ve değerlendirildi.

1990 sonrasında insan hakları ve demokrasi konularında talepler, iç kamuoyundan çok AB’den gelmiştir. Buna bağlı olarak da, 1990 sonrası dönemde Türk hükümetleri tarafından gerçekleştirilen reformlar Türkiye halkından gelen talep ve baskı neticesinde değil, AB’den gelen talep ve baskı neticesinde gerçekleşmiştir. 1999 yılında PKK Genel Başkanı Abdullah Öcalan’ın yakalanması ve TSK’nin başarılı askeri operasyonları neticesinde PKK zayıflatıldı. PKK’nın faaliyetleri azalınca, Türk hükümetlerinin insan hakları ve demokrasi konularında reformlar yapması ve ilerleme kaydetmesi kolaylaştı.⁴⁹

AB Parlamentosunun “Türkiye’deki insan hakları ve demokrasi sorunları”na ilişkin tavrı Türkiye’nin Birlik ile olan ilişkilerini derinden etkiledi. AB Parlamentosu, 1995 yılında Türkiye ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması’nı birkaç ay boyunca, Türkiye’deki insan hakları sorunlarından dolayı onaylamadı. 1996 Eylülünde ise aldığı bir kararla Avrupa Parlamentosu, Komisyon’a MED Demokrasi Programı çerçevesinde Türkiye’ye yapılacak proje yardımlarını bloke edilmesi konusunda tavsiyede bulundu.⁵⁰

1997 Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye’nin aday ülke statüsü alamamasının önemli nedenlerinde birisi olarak insan hakları ve demokrasi ihlalleri gösterildi. Zirvenin sonuç bildirisinde “*Konsey, Türkiye’nin AB’ye üyeliğe ehil olduğunu teyit etmektedir*” ifadesi yer almış ve Türkiye’nin aday ülke statüsü alabilmesi 4 koşula bağlanmıştır: “. . . insan hakları alanındaki norm ve uygulamaların AB’ninkilerle uyumlaştırılması; azınlıklara saygı gösterilmesi ve azınlıkların korunması; Yunanistan ile Türkiye arasında tatmin edici ve istikrarlı ilişkilerin oluşturulması; Kıbrıs’ta siyasi bir çözüme ulaşmak amacıyla BM’nin koruması altında yürütülen müzakerelere Türkiye’nin destek vermesi . . .”⁵¹

İki yıl sonra toplanan Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’ye aday ülke statüsü verildi. Zirvede, Türkiye’nin Birlik’ten alacağı mali yardımlar insan hakları konularındaki düzenlemelere bağlandı. Demokrasi ilkelerinin, hukukun üstünlüğü prensibinin, insan hakları ve temel özgürlüklerin ile uluslararası hukukun ihlali halinde, AB Konseyi’nin, AB Komisyonu’nun önerisi üzerine, nitelikli çoğunlukla gerekli tedbirleri alacağı kararlaştırıldı. Ayrıca, hükümetlerin, yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin yararlanabileceği projelerin finanse edilebilmesi açısından demokrasinin gelişmesi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıklara ve kültürel kimliklere saygı gibi konulara öncelik verilmiştir.⁵²

29 Nisan 2000’de Türkiye – AB Ortaklık Konseyi toplantısı Lüksemburg’ta yapıldı. Bu toplantıda alınan kararlardan hareketle, 8 Kasım’da AB Komisyonu Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) hazırladı ve bu belge 4 Aralıkta AB Bakanlar Konseyi tarafından kabul edildi. Hukuksal niteliği bakımından AB’nin tek taraflı irade beyanı olan KOB, AB’nin Türkiye’den taleplerini içeren bir belge idi. Bu talepleri karşılayacak olan taraf Türkiye, taleplerin karşılanıp karşılanmadığını takip edecek olan taraf ise AB idi. KOB’da, Türkiye’den talep edilen kriterlerden birisi Siyasi Kriterler idi. Siyasal Kriterler başlığı altında AB, Türkiye’den toplam 20 reform talebine bulundu. Bu reform taleplerinin hepsi insan hakları ve demokrasi konuları ile ilgiliydi.⁵³

Aday statüsü alan Türkiye, KOB sonrasında yoğun bir reform süreci başlattı. Ağustos 2000’de, BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi onaylandı. 19 Mart 2001’de KOB’a uygun bir biçimde “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı” Bakanlar Kurulu’na kabul edildi. 6 ana başlıktan oluşan Ulusal Program’da, bir “Siyasal Kriterler” ana başlığı yer alıyordu. Siyasal Kriterler ana başlığı altında, KOB’a uygun olarak 20 reform konusu saptandı. Bu reformları hayata geçirmek için çok sayıda Anayasa değişiklikleri yapıldı.⁵⁴

Kasım 2002’de toplanan Kopenhag Zirvesi’nde Türkiye’nin adaylığının bir kez daha teyit edilmesi ve Kopenhag siyasal kriterleri sağlandığı taktirde 2004 yılında tam üyelik müzakerelerine başlanacağı garantisi verilmesi üzerine, reformlar kapsamı genişletilerek daha da hızlandırıldı. Türkiye’yi AB Kriterleri’ne ulaştıracak olan çok sayıda “uyum paketleri” TBMM’den geçirildi. Anayasada temel hak ve hürriyetleri esas alan önemli değişiklikler yapıldı. Örneğin, kabul edilen ve onaylanan uluslararası anlaşmaların kanun değerinde olduğunu söyleyen Anayasa maddesi, temel hak ve hürriyetler ile ilgili düzenlemeler içeren uluslararası anlaşmaların kanundan üstün olduğu ve kanun ile hak ve hürriyetler hakkında bir uluslararası anlaşma çatıştığı taktirde uluslararası anlaşmanın dikkate alınacağı şeklinde değiştirildi.⁵⁵

2003’te Türkiye için yeni bir KOB hazırlandı. Türkiye de buna cevaben gözden geçirilmiş yeni bir Ulusal Program hazırladı. Türkiye’nin gerçekleştirdiği büyük çaplı reformlar (uyum paketleri) AB’nin takdiri ile karşılandı. İnsan hakları ve demokrasi alanında gerçekleştirilen reformlar 2004 yılında büyük ölçüde tamamlanmış oldu. 6 Ekim 2004’te AB, Türkiye hakkında bir İlerleme Raporu yayınladı.⁵⁶ Raporda, Türkiye’nin Kopenhag siyasal kriterlerine yeterli ölçüde uymakta olduğu vurgulandı ve

⁴⁹ PKK ve Kürt Sorununun AB - Türkiye ilişkilerine etkisi hakkında bkz. Alpaya, “İnsan Hakları Konusu (1990-2001), Oran (ed.), a.g.e., s. 524-539 ; Başçeri, E.Y., “Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Konusu”, F. Sönmezoğlu (ed.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996, s. 87-102 ; Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, s. 529-534 ; Nas, Ç., “Avrupa Parlamentosu’nun Etnik Azınlıklara Bakışı ve Türkiye”, Sönmezoğlu (ed.), *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 396-401 ; Dağı, İ.D., “İnsan Hakları, Uluslararası Sistem ve Türk Dış Politikası”, İ.D. Dağı (ed.), *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998, s. 37-50 .

⁵⁰ Türkmen, a.g.m., s. 145.

⁵¹ “Gündem 2000” raporundan aktaran Baykal, S. ve Arat, T., “AB’yle ilişkiler (1990-2001), Oran (ed.), a.g.e., s. 346-347.

⁵² Karakaş, A. I., “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunsalı”, F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikası Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 1040-1041.

⁵³ Bkz. Baykal ve Arat, a.g.m., s. 355-360.

⁵⁴ Bkz. a.m., s. 362-365.

⁵⁵ Çakmak, a.g.m., s. 41.

⁵⁶ Bkz. “AB Komisyonu 2004 Türkiye İlerleme Raporu ve Tavsiye Kararı Analizi”, *Stratejik Öngörü*, sayı 3, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004, s. 239-243.

tam üyelik müzakerelerin başlatılması tavsiye edildi. Bu raporun tavsiyesi doğrultusunda, 16-17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi'nde tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmasına karar verildi. 3 Ekimde başlatılan müzakerelerin başlangıç ayağını "tarama süreci" oluşturdu. Tarama süreci yaklaşık 8 ay sürdü ve 12 Haziran 2006 tarihinde 35 müzakere başlığını içeren "fiili müzakereler" başlatıldı.

V. Sonuç

Bu kısa çalışmada Türkiye – AB ilişkileri, "insan hakları ve demokrasi" boyutu / konusu / meselesi bağlamında üç döneme ayırarak incelenmiştir: (1) 1960-1980 dönemi; (2) 1980-1990 dönemi; (3) 1990 sonrası dönem.

Birinci dönemde insan hakları ve demokrasi konusu iki taraf arasındaki ilişkilerde gündeme gelmemiştir ve ilişkileri etkilememiştir. AET / AT – Türkiye ilişkilerinde 1960-1980 yılları arasındaki dönemde insan hakları ve demokrasi bağlamında herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Bu dönemde 1960 darbesi ve 1971 muhtırası gibi demokrasiyi ve insan haklarını derinden yaralayan olaylar gerçekleşmiş olsa da, bunlar iki taraf arasındaki ilişkileri etkilememiştir. Bunun iki nedeni vardır: Birinci neden, AET / AT'nin kendi iç yapısıyla ilgilidir. Bu dönemde Topluluk'un temel ve tek amacı kapitalist Batı Avrupa içinde iktisadi birlik oluşturmak idi. Bu nedenle Topluluk, insan hakları ve demokrasiden çok piyasa mekanizması ve liberal ekonomi kriterleri ile ilgilenmiştir. Başka bir ifadeyle, AET / AT, başlangıçta insan haklarını ve demokrasiyi korumak, geliştirmek ve yaymak amacıyla kurulmamıştır; kapitalist Batı Avrupa ülkeleri arasında iktisadi birlik kurmak amacıyla yola çıkmıştır. Bu nedenle, Topluluk diğer aday ülkelerle ilişki kurarken siyasi kriterlere değil, iktisadi kriterlere önem vermiştir. Dolayısıyla, böyle bir bütünleşme anlayışı ve hareketi içinde Türkiye ile Topluluk arasında insan hakları ve demokrasi konusu gündeme gelmemiştir. İkinci neden, dönemin uluslararası sistem yapısı ile ilgilidir. II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve kapitalist Batı Avrupa ile SSCB ve sosyalist Doğu Avrupa arasında kutuplaşma gerçekleşmiştir. Böyle bir sistemde asıl sorun insan hakları değildir; asıl sorun kapitalizm – sosyalizm rekabetidir. Dolayısıyla AET / AT ülkeleri için insan haklarından daha önemli olan şey sosyalizmin yayılmasını engellemek, sosyalist hareketi zayıflatmak ve nihayet yok etmektir. Böyle bir uluslararası sistem içinde Türkiye, ABD ve kapitalist AET/AT için sosyalizme karşı bir müttefik idi. Bu nedenle, Türkiye'de yapılan insan hakları ve demokrasi ihlalleri, kapitalizm – sosyalizm rekabetinin/çatışmasının gölgesinde kalıyordu ve AET/AT için pek bir anlam ifade etmiyordu. Yani, siyasi, iktisadi ve ideolojik tercihlerini kapitalist bloktan yana kullanan, NATO içinde yer alıp komünizme karşı mücadele eden ve dış politikasını kapitalist blok (ABD ve Batı Avrupa) lehine uygulayan müttefik Türkiye, insan hakları ve demokratikleşme gibi "önemsiz konular" ile rahatsız edilmek istenmiyordu!

1980-1990 döneminde iki gelişme yaşandı: Birincisi, iktisadi bütünleşme alanında büyük mesafe kaydetmiş olan AT, siyalaşmaya yani siyasi bütünleşme alanında

önemli adımlar atamaya başladı. AT, siyasi bütünleşme sürecini insan hakları ve demokrasi değerleri üzerine kurmaya başladı. Bu nedenle Topluluk diğer ülkeler ile kurduğu ilişkilerde insan hakları ve demokrasi konusuna önem vermeye başladı. İktisadi Kriterler'in yanında Siyasi Kriterler de önem kazanmaya başladı. Siyasi Kriterler'i oluşturan şey ise insan hakları ve demokrasi konuları oldu. İkinci gelişme, kapitalist blok ile sosyalist blok arasındaki gerginliğin azalması ve yumuşaması oldu. Her ne kadar henüz sosyalist rejimler yıkılmamış olsalar da, iki blok arasındaki ilişkiler eskisi gibi gergin ve korkutucu değildi. İşte bu iki yeni gelişmeden dolayı, 1980-1990 döneminde Türkiye – AT ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi konusu belirlemeye başladı. Daha önceden 1960 darbesi ile 1971 muhtırasına ses çıkarmamış olan Topluluk, 12 Eylül 1980 darbesini sert biçimde eleştirdi ve tek taraflı olarak ilişkileri askıya aldı. Türkiye, AT'nin sert tutumuna bir takım reformlar ile karşılık verince ilişkiler tekrardan normaleşti ve 1987'de tam üyelik için başvuru yapıldı. Fakat başvuru kabul edilmedi. Böyle bir ortamda 1990'lara gelindi.

1990 sonrası yeni dönemde iki önemli gelişme yaşandı: Birincisi; 1992'de Topluluk iktisadi bütünleşmeyi tamamlamış oldu ve Maastricht Antlaşması ile birlikte Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği'ne dönüştürüldü. Artık AB'nin asıl amacı siyasi bütünleşmeyi sağlamak idi. Siyasi bütünleşme yönünde adımlar atıldıkça insan hakları ve demokrasi konusu AB için gittikçe daha fazla önem taşımaya başladı. 1992 Maastricht Antlaşması'nı takip eden 1993 Kopenhag Kriterleri, 1997 Amsterdam Antlaşması, 2000 AB Temel Haklar Şartı ve 2004 Avrupa Anayasal Antlaşması insan hakları ve demokrasi konusunu Birliğin kalbine yerleştirdi. Artık AB, insan hakları ve demokrasi değerleri bağlamında tanımlanmaya başlandı. İkinci önemli gelişme; uzun yıllardır Avrupa'da gezinmekte olan "komünizm hayaleti"nin 1990'lı yılların başında ölmesi oldu. II. Dünya Savaşı sonunda başlayan kapitalist blok - sosyalist blok rekabeti böylece tarihe karıştı. Artık "komünizm tehlikesi" var olmadığı için Türkiye'nin stratejik önemi de Batı Avrupa devletlerinin nezrinde iyice azaldı. Başlayan yeni dönemde Rusya Federasyonu hariç eski sosyalist ülkelerin tamamı AB ile bütünleşme sürecine girdi. Avrupa kıtasının ve milletlerinin AB içinde bütünleşme süreci "insan hakları ve demokrasi değerleri" üzerine oturtuldu.

İşte böyle bir ortamda Türkiye – AB ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi konusu ağırlığını ve etkisini iyice arttırdı. 1990 sonrası dönemde AB, Türkiye ile kurduğu ilişkilerde iktisadi kriterlerden çok siyasi kriterler başlığı altında insan hakları ve demokrasi konularına önem verdi. Bu dönemde "PKK ve Kürt Sorunu", AB-Türkiye ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi boyutu çerçevesinde ele alındı ve ilişkilerde gerginliklerin yaşanmasına neden oldu. Fakat her şeye rağmen Türkiye, 1993 Kopenhag Kriterlerine ulaşabilmek için insan hakları ve demokrasi konularında çok sayıda reformlar gerçekleştirdi. 1999 yılında iki önemli gelişme yaşandı: Birincisi, PKK Genel Başkanı Abdullah Öcalan yakalandı ve örgüt iyice zayıflatıldı. İkincisi, Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday

ülke statüsü verildi. Bu iki olay Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi alanındaki reform çalışmalarını iyice hızlandırdı. Ve nihayet, insan hakları ve demokrasi alanında gerçekleştirilen reformlardan memnun kalan AB yetkilileri, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini başlatma kararı aldı.

KAYNAKÇA

"AB Komisyonu 2004 Türkiye İlerleme Raporu ve Tavsiye Kararı Analizi", *Stratejik Öngörü*, sayı 3, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004.

Akıllıoğlu, T. (ed.), *İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.

Alniak, M.O., *İnsan Hakları ve Avrupa Birliği (Çelişkiler ve Yorumlar)*, İstanbul, Turk Yayın, 2006.

Alpkaya, G., "İnsan Hakları Konusu (1980-1990)", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, cilt II*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Alpkaya, G., "İnsan Hakları Konusu (1990-2001)", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, cilt II*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Arsava, F., "Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ve Temel Haklar", *A.Ü. S.B.F. Dergisi, cilt 52, sayı 1*, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1997.

Başçeri, E.Y., "Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Konusu", F. Sönmezoğlu (ed.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996.

Baykal, S. ve Arat, T., "AB'yle İlişkiler (1990-2001)", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, cilt. II*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Bilener, T., "AB'nin Azınlık Hakları Anlayışı ve AB'ye Bütünleşme Sürecinde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri", B. Dedeoğlu (ed.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003.

Bulaç, A., *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Zaman Gazetesi Yayınları, 2001.

Canbolat, İ. S., *Uluslararası Siyasal Sistem: Avrupa Topluluğu-Avrupa Birliği*, Bursa: Ezgi Kitapevi, 1994.

Çakmak, C., "Türkiye-AB İlişkilerinde İnsan Hakları Boyutu: AB ve Avrupa Konseyi'nin Etkileri", *Stratejik Öngörü*, sayı 3, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004.

Çalış, Ş. H., *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Ankara, Nobel, 2001.

Çayhan, E., "Türkiye'de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği", B. Dedeoğlu (ed.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2003.

Dağı, İ., "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut", A. Eralp (ed.), *Türkiye ve Avrupa*, Ankara, İmge Yayınları, 1997.

Dedeoğlu, B., "Avrupa Bütünleşme Süreci II: Avrupa Birliği'nin Yakın Geçmişi", B. Dedeoğlu (ed.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003.

Eralp, A., "Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri", A. Eralp (ed.), *Türkiye ve Avrupa*, Ankara, İmge Yayınları, 1997.

Erhan, Ç. ve Arat, T., "AET'yle İlişkiler (1960-1980)", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, cilt. I*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Erhan, Ç. ve Arat, T., "AT'yle İlişkiler (1980-1990)", B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, cilt. II*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Kalaycıoğlu, E. ve Batum, S., *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri*, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, 2001.

Karakaş, A. I., "Avrupa Birliği'nde Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması", *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye*, Eylül-Aralık 1996, sayı 25-26.

Karakaş, A. I., "Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunsalı", F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikası Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 2004.

Nas, Ç., "Avrupa Parlamentosu'nun Etnik Azınlıklara Bakışı ve Türkiye", F. Sönmezoğlu (ed.), *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*, İstanbul, Der Yayınları, 1998.

Ortaylı, İ., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Sander, O., *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge Yayınları, 1998.

Selçuk, E., "Anayasasını Arayan Avrupa: Avrupa Anayasal Antlaşması Tasarısı Üzerine", *Hukuk ve Adalet*, sayı 3, 2004.

Selçuk, E., "Avrupa Anayasal Düzeninde Temel Hakların Serüveni", *İ.Ü. SBF Dergisi, no: 32*, İstanbul, SBF Yayınları, Mart 2005.

Selçuk, E., "Avrupa Anayasası ve Türkiye" *Stratejik Öngörü*, sayı 3, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004.

Sancaktar, C., "Avrupa'da Bir Kriz: ABD ve AB Arasında Bosna-Hersek Cumhuriyeti", *Stratejik Öngörü*, sayı 3, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004.

Sönmezoğlu, F., *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2006.

Sönmezoğlu, F. (ed.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları, 2005.

Tekeli, İ ve İlkin, S., *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993.

Tezcan, E., "Avrupa Birliği'nin Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Mekanizması: Üye Devletlerin Rolü Üzerine Değerlendirme", B. Dedeoğlu (ed.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003.

Türkmen, F., "Avrupa Birliği ve İnsan Hakları", B. Dedeoğlu (ed.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2003.

Vardar, D., "Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri", F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 1994.

www.euforbih.org

www.ntvmsnbc.com